2

Stručné dějiny liberálního vzdělání

Po větší část lidských dějin bylo vzdělání přípravou na povolání. Lovci, zemědělci i bojovníci učili mladé, jak lovit, obdělávat půdu a bojovat. Dětem z vládnoucích tříd se dostávalo poučení v umění, jak vést válku nebo jak vládnout, ale i to bylo míněno především jako příprava na roli, kterou v budoucnosti budou ve společnosti zastávat, a žádný širší účel to nemělo. Vše se však začalo měnit před pětadvaceti stoletími v antickém Řecku.

Ještě předtím se vzdělávání v Řecku soustředilo na zdokonalování se v *areté*, což zhruba znamená něco jako ctnost či schopnost stávat se moudrým. Jak píše Bruce A. Kimball, který se historii vzdělávání věnuje dlouhodobě, bylo takové studium zaměřeno převážně na memorování a recitování homérské epiky.[2] Tím, že se ponoří do světa bohů a bohyň, králů a válečníků, se měly děti zdokonalovat v řeckém jazyce a sát poučení, pravidla i hodnoty, jež byly považovány za důležité pro vládnoucí elitu. Klíčovým prvkem řeckého vzdělání byla tělesná výchova. V městském státě Sparta, nejextrémnějším

[2] Kniha Bruce Kimballa *Orators and Philosophers: A History of the Idea of Liberal Education* (Řečníci a filozofové: Dějiny ideje liberálního vzdělání), New York, Teachers College Press, 1986, přibližuje nejstarší a antické vzdělávání. V částech kapitoly věnovaných tomuto období vycházím kromě jiných zdrojů z Kimballovy knihy. (Pozn. autora)

příkladě tohoto přístupu, byli chlapci, kteří byli po narození shledáni jako neduživí, ponecháni osudu, aby zemřeli. Ostatní byli posíláni do tvrdých výcvikových táborů, kde se od nejútlejšího věku zocelovali, aby se mohli stát spartskými bojovníky.

Zhruba v pátém století před Kristem začaly některé řecké městské státy, zejména Atény, experimentovat s novým způsobem vlády. „Našemu uspořádání říkáme demokracie," poznamenal aténský státník Periklés ve slavnostní řeči nad padlými v roce 451 před Kristem, „neboť moc není v rukou menšiny, nýbrž všeho lidu." Tato inovace ve způsobu vlády vyžadovala souběžnou inovaci ve vzdělávání. Již nestačilo získat pouze základní dovednosti, jak si opatřit potravu – občané se museli také naučit řádně řídit svou společnost. Pro Řeky začalo být podstatné spojení mezi co nejširším vzděláním a svobodou. Když o pár let později chtěli popsat tento přístup k učení Římané, vytvořili si pro něj termín „liberální" vzdělání, přičemž vycházeli z původního latinského smyslu slova, tedy „týkající se svobodného člověka". O více než dva tisíce let později viděl americký sociální reformátor Frederick Douglass (1818–1895), který se narodil jako otrok, totéž spojení. Když se jeho pán dozvěděl, že mladý Frederick umí dobře číst, rozzuřil se: „Učení zkazí i toho nejlepšího negra na světě. Když zvládne přečíst si Bibli, navždycky ho to jako otroka znehodnotí." Douglass vzpomínal, že s jeho výrokem „instinktivně souhlasil, a od té chvíle věděl, jaká cesta z otroctví ke svobodě je ta nejpřímější".

O tom, zda má liberální vzdělání smysl, se lidé přeli od počátku. (Možná je intelektuální nesouhlas podstatnou součástí samotné myšlenky.) První velký spor se odehrál již v antickém Řecku mezi filozofem Platónem a řečníkem Isokratem. Platón a jeho stoupenci včetně Aristotela považovali vzdělání za hledání pravdy. Inspirováni Sókratem využívali dialektického způsobu uvažování a diskurzu k usilování o znalosti v jejich nejčistší podobě. Isokratés naopak tíhl ke staré tradici *areté*. Spolu se svými stoupenci věřil, že člověk dosáhne ctností a schopnosti kvalitně žít tím, že bude studovat rétorická umění, jazyk a morálku. Tato debata – mezi těmi, kdo chápou liberální vzdělání instrumentálně, tedy jako nástroj, a těmi, kdo vidí jeho smysl v něm samotném – pokračuje až do současnosti.

Obecně vzato získávalo praktičtější zdůvodnění liberálního vzdělání v antických dobách převahu. Obě dvě tradice se však nikdy zcela neoddělily. Římský státník a filozof Cicero, který jako jeden z prvních užíval pojem

artes liberales, požadoval, aby se hledání pravdy spojovalo s rétorikou, považovanou tehdy za užitečnější dovednost. „Řečnický projev odvíjí svou krásu i plnost od znalostí," napsal někdy kolem roku 55 po Kristu. A i když debata stále pokračuje, platí, že liberální vzdělání v sobě vždy spojuje oba přístupy – praktický i filozofický.

Ústředním tématem liberálního vzdělání zůstávají od počátku přírodní vědy. Vyjma toho, že v oněch časech byl důvod studovat zcela opačný, než jak zní dnešní argumenty. Ve starověkém světě, a ještě po řadu dalších staletí, byly přírodní vědy vždy považovány za cestu k abstraktním znalostem. Praktický význam neměly. Humanitní předměty, jako jsou jazyk či dějiny, naopak vybavovaly mladé lidi k tomu, aby mohli dobře fungovat jako politici, dvořané, právníci a obchodníci. A přece Řekové a Římané studovali kromě rétoriky a gramatiky také geometrii a astronomii. V prvním století před Kristem byl tento duální přístup ke vzdělání „konečně a definitivně formalizován" do systému popsaného jako „sedmero liberálních/svobodných umění". Kurikulum bylo rozděleno mezi přírodní vědy a humanitní předměty, tedy předměty teoretické a praktické. O několik století později přišlo rozdělení do dalších dvou podskupin: trivia – gramatiky, logiky a rétoriky a kvadria – aritmetiky, geometrie, hudby a astronomie.

Vojáci a státníci přirozeně kladli větší důraz na předměty, které považovali za praktické – dnes bychom řekli humanitní. Přesto však vždy přetrvávala idea širšího vzdělání. V osmém století, když francký král Karel Veliký (germánský kmen Franků osidloval rozsáhlá území dnešního Německa, Francie, Belgie, Nizozemska a Lucemburska) upevňoval svou říši, založil, jak píše Bruce Kimball, na svém dvoře školu a ustavil jejím mistrem anglického učence Alcuina (už tenkrát platilo, že nejlepší je mít v čele školy Angličana). Alcuin a jeho žáci se zaměřili na gramatiku a textovou analýzu, a matematiku odsunuli, avšak stále vyučovali jistou podobu svobodných umění. Úsilí o hlubší pochopení se nikdy nevytratilo. Dokonce i v temném období středověku udržovaly kláštery tradici učení se a bádání.

Proč se evropská výuka přesunula do klášterů? Jedním z vlivů mohl být islám, nejrozvinutější středověká civilizace – něco takového je obtížné si dnes představit. V islámském světě fungovaly desítky madras – škol, kde se studovala historie, politologie, přírodní vědy, hudba a řada dalších předmětů a kde probíhal i výzkum (ačkoliv ne všem islámským vzdělávacím institucím se říkalo madrasy). Islámské vzdělávání přinášelo inovace, zejména ve studiu

matematiky. Slovo algebra pochází z arabského výrazu *al-jabr*, což znamená „znovuspojení oddělených částí". Jméno perského učence al-Chorezmího bylo přeneseno do latiny jako *algoritmi*, z čehož vznikl „algoritmus". V jedenáctém století byly káhirská škola al-Azhar a Nizamiyah v Bagdádu známy díky svým akademickým výsledkům po celém světě, a stejně tak tomu bylo i s jinými centry vzdělání arabského světa. Vliv islámu se projevoval také v částech Evropy osídlených muslimy – v madrasách maurského Španělska v Granadě, Cordobě, Seville i jinde.

S pozdním středověkem se nachýlila ke konci i éra evropské stagnace. Rozmach globálního obchodu i cestování vyžadoval od těch, kdo stáli v čele tohoto procesu, větší znalosti a kvalifikaci v oblastech, jako byly zeměpis, právo a přírodní vědy. Městské státy, které mezi sebou hospodářsky soutěžily, vyhledávaly jednotlivce s co největšími dovednostmi a nejlepším vzděláním. Místem, kde se začalo rozvíjet podnikání, obchod a kapitalismus, se díky dlouhému pobřeží stala Itálie. Skupiny učenců se v mnoha italských městech pustily do studia teologie, kánonů a občanského práva i dalších předmětů. Tito učenci putovali ze vzdálených míst a často se sdružovali podle země svého původu, přičemž každé takové skupině se říkalo „národ" (latinské *natio*), což bylo jedním z prvních případů použití tohoto slova. Některé z těchto „národů" si najímaly místní učence, začaly pořádat zkoušky znalostí a sdružovaly se do skupin, jimž se začalo říkat *universitas*. V zájmu zachování nezbytné svobody a autonomie tyto organizace rovněž vyžadovaly zvláštní ochranu před místními zákony, jíž se jim také dostávalo.

V roce 1088 tak byla v Boloni založena první evropská univerzita. Během následujícího století se podobné instituce zrodily v Paříži, v Oxfordu, v Cambridgi a v Padově. Kolem roku 1300 existovalo v západní Evropě patnáct až dvacet univerzit. Tyto školy sice ve svém počátku nebyly baštami svobodného bádání, avšak poskytovaly prostor, kde mohli učenci debatovat o některých tabuizovaných předmětech, znovuobjevovat, překládat a studovat Aristotelovy spisy a pečlivě zkoumat zákony. Větší část badatelské práce se však i přesto odehrávala mimo univerzity, na nichž hrálo velkou roli náboženství. Například i pouhé úvahy o vzájemném postavení hvězd a Země byly považovány za kacířství. Studenti v mnoha městech, ač se jim dostávalo stejné svobody a výjimečného postavení jako kléru, ovšem požadovali mnohem víc. Heslo padovské univerzity znělo *Universa universis patavina libertas* – „Padovská svoboda je pro každého univerzální".

Ve čtrnáctém století se rovnováha mezi praktickými a filozofickými vědomostmi začala opět vychylovat. Někteří italští učenci a autoři dospěli k závěru, že univerzity jsou příliš specializované, a začali usilovat o návrat evropského vzdělávání k řeckým a římským kořenům. Tito humanisté odmítali vysoce detailní scholastický přístup k výuce a teologii, který na středověkých univerzitách převažoval. Namísto toho prosazovali, jak poukazuje zesnulý badatel Paul Oskar Kristeller[3], „znovuzrození umění a psaní, schopnosti formulovat a učit se", což „vedlo k novému a intenzivnímu studiu antické literatury a historie". Během následujících dvou století se do celého zbytku Evropy začalo šířit to, čemu se říká renesanční humanismus.

Tyto tradice vzdělanosti však nedaly vznik zkušenosti, kterou dnes považujeme za liberální vzdělání. Jeho moderní tradice toho má méně společného s univerzitou a více s kolejí (*college*). „Kolej, jak ji dnes chápeme," píše Andrew Delbanco, profesor Columbia University, „je v podstatě anglický nápad."[4] Nejstarší anglické koleje byly zakládány ve třináctém století pro učence zabývající se bohoslovím, jejichž povinnosti podle Delbanca zahrnovaly „sloužit mši za duši donátora koleje, neboť díky jeho podpoře se nemuseli věnovat podřadnější práci". Náboženský vliv byl silný – veřejné přednášky například byly sekulární odnoží nedělní mše –, kurikulum ale bylo pestré a zahrnovalo i předměty z jiných oborů nežli teologie.

Ještě sekulárnějšími počaly být koleje v devatenáctém století, kdy větší zodpovědnost za výchovu kněží přebraly semináře. Začaly se zároveň výrazněji lišit od evropských univerzit, které se stále více zaměřovaly na výzkum, a to zejména v Německu. Na rozdíl od univerzit, které často neměly ustálenou formální podobu, definovala koleje již samotná podoba budov. Impozantní kamenná stavba obvykle mívala otevřené nádvoří a ložnice studentů byly v postranních křídlech. Uvnitř byla „společná" (*common*) místnost, kde se studenti mohli setkávat, kaple, kde se mohli modlit, a knihovna,

[3] Německo-americký historik a odborník na renesanci, 1905–1999. (Pozn. překl.)

[4] Pokud jde o počátky amerických vysokých škol, vycházím kromě jiných pramenů zejména z vynikající knihy Andrewa Delbanca *College: What It Was, Is, and Should Be* (Kolej: Co byla, je a měla by být), Princeton, Princeton University Press, 2012. (Pozn. autora)
[Andrew Delbanco (1952) je ředitelem Amerických studií na newyorské Columbia University a zaměřuje se na dějiny literatury a náboženství. (Pozn. překl.)]

kde mohli číst. Tento anglický model rezidenční koleje se rozšířil do celého angloamerického světa a dodnes je typickým prostředím, v němž žijí a studují pregraduální studenti.

Na počátku dvacátého století tak významné univerzity, mezi nimi i Harvard a Yale, přijaly model rezidenční koleje, kde jsou studenti také ubytováni. Zčásti je k tomu vedla snaha zachovat intimitu prostředí kolejí svobodných umění, přičemž zároveň usilovaly o to, aby se z nich staly významné výzkumné univerzity. Na rezidenční kolej se tak začalo pohlížet jako na cosi, co v sobě nese specifické kvality, povyšující prožitek liberálního vzdělání nad vlastní kurikulum. Výhody takového uspořádání jsou dnes často popisovány termíny jako „kombinace učení a života", „vzdělání rovného s rovným" nebo „laterální vzdělání". Samuel Eliot Morison, legendární historik Harvardu, popsal snad nejlépe, v čem spočívá největší přínos takovéhoto rezidenčního uspořádání: „Naučit se obsah učebnic lze účastí na přednáškách a četbou, ale právě společné studium, diskuse, jídlo i pití, hry i modlitby členů kolejního společenství, v němž jsou všichni pospolu mezi sebou i se svými učiteli, je nedocenitelným darem, jehož se tu člověku při budování charakteru dostává." Důraz na charakter, pramenící z religiózních počátků kolejí, zůstává přinejmenším teoreticky cílem téměř všech liberálních kolejí.

Nejstarší americké koleje vznikaly podle anglických předobrazů. Mnozí ze zakladatelů Harvard College byli absolventy Emmanuel College, která je součástí univerzity v Cambridgi. Možná proto, že v Americe nebyly koleje zakládány striktně jako semináře, často ve svém kurikulu zahrnovaly celou řadu oborů, včetně přírodních věd, humanitních předmětů a práva. Od studentů se očekávalo, že budou studovat všechny předměty a srovnávat je mezi sebou, protože se soudilo, že vše sjednocuje moudrost Boží. Takový přístup ke vzdělání zřetelně vyjadřují slova kardinála Johna Newmana, vyslovená v 19. století: „Samotný obsah znalostí je tu těsně propojen, jakožto jednání i dílo Boží." Byla to teologická verze toho, čemu dnes fyzici říkají jednotná teorie pole.

První americké koleje se držely kurikula, jež by se dalo popsat jako Bůh a Řekové – teologie a klasická studia. Na počátku devatenáctého století se však nad tímto přístupem rozpoutala významná debata. Lidé se ptali, proč se od studentů vyžaduje, aby studovali starověkou řečtinu a latinu. Množily se návrhy, aby studijní plány zahrnuly také moderní jazyky a době odpovídající předměty. Země se rychle rozvíjela, rostla hospodářsky i technologicky, a ve srovnání s tím vypadalo studium na kolejích poněkud zastarale.

Po mnoha úvahách připravil profesorský sbor na Yale v roce 1828 studii obhajující klasické kurikulum. Studie nejenže významně ovlivnila americké koleje na celé půlstoletí – leckdo by také mohl říct, že zastavila nevyhnutelný vývoj –, ale popsala také ústřední rozpor v pojetí liberálního vzdělávání, který trvá dodnes.

Studie vysvětlovala, že podstatou liberálního vzdělávání „není učit, co je typické pro to které povolání, nýbrž položit základy, jež jsou společné všem". Své dva hlavní cíle popsali profesoři z Yale způsobem, který zní smysluplně dodnes: naučit přemýšlet a dodat myšlení specifický obsah.

Dvěma významnými cíli duševní kultury jsou kázeň a obsah mysli – posilování její kapacity a její naplňování znalostmi. První z obou cílů je pravděpodobně důležitější. Rozhodujícím faktorem kolejního studia by tudíž mělo být každodenní a důrazné rozvíjení schopností studenta. Předepsána by měla být taková odvětví studia a takové metody výuky, které co nejlépe podpoří jeho schopnost udržovat pozornost, zacílit tok myšlení, analyzovat předmět, který má být zkoumán, sledovat a přesně rozlišovat, vést debatu, přesně vyvažovat důkazy předkládané k posouzení, probouzet, zvyšovat a ovládat imaginaci, dovedně uspořádávat poklady, jež naše mysl obsahuje, probouzet a následně vést probuzený talent.

Přestože vlastním cílem yaleské studie byla obhajoba klasického kurikula, v širším pohledu snášela argumenty na podporu názoru, že učit se myslet je důležitější než předepsaná témata a knihy. O padesát let později stejné argumenty oživil člověk z Harvardu, který se s nimi vydal do boje.

Charles Eliot byl nepravděpodobný kandidát na prezidenta Harvardu. Už proto, že byl přírodovědec, a to v době, kdy v čele univerzit, jako byly Harvard, Yale a Princeton, stáli duchovní. Promoval na Harvardu v roce 1853 a vzápětí byl ustanoven jako učitel a později odborný asistent matematiky a chemie. Ačkoliv doufal, že bude jmenován profesorem, nestalo se tak, a navíc jeho otec v téže době přišel o jmění. Eliot se rozhodl odcestovat do Evropy, kde na vlastní oči spatřil rapidní proměnu vysokého školství a zejména vzestup výzkumných univerzit v Německu. Po návratu do Spojených států se v roce 1865 stal profesorem na Massachusetts Institute of Technology. Harvard právě v této době, podobně jako řada dalších kolejí, procházel bouřlivým obdobím. Musel čelit volání po vzdělání více zacíleném na budoucí povolání, a tím vyhovět požadavku připravit po skončení války Severu proti Jihu

Američany na to, že se budou muset stát hybnou silou, která požene rychle se industrializující hospodářství vpřed.

Ve snaze rozptýlit přetrvávající obavy napsal Eliot do časopisu *The Atlantic Monthly* dvoudílnou stať, nazvanou „Nové vzdělání". Uvedena byla slovy, která by mohli pronést rodiče i dnes, jen by museli reflektovat pohlaví dítěte: „Co mohu udělat pro svého chlapce? Jsem rád, že si mohu dovolit poskytnout mu to nejlepší vzdělání, jaké je k mání. Byl bych pyšný, kdyby se z něj stal duchovní nebo učenec, avšak nemyslím, že by na to byl ustrojen. Chci mu dát praktické vzdělání, takové, které ho připraví lépe, než jsem byl připraven já, aby pokračoval v mém podnikání či v jiné činnosti, jež ho přitahuje." Eliotova odpověď tedy zněla, že Američané potřebují zkombinovat to nejlepší z rozvíjejících se evropských výzkumných univerzit s nejlepšími tradicemi klasických amerických kolejí.

Navrhl proto, aby se významné americké univerzity začaly věnovat výzkumu, avšak až na postgraduální úrovni, přičemž studenti před promocí by měli svobodu věnovat se široce svým zájmům. Projevil tak schopnost skutečně pochopit a zvládnout nastupující trendy ve vzdělávání, například oddělování přírodovědného vzdělání a humanitních oborů nebo nástup technického školství. Požadoval, aby koleje začaly pečlivě rozlišovat mezi vzděláním orientovaným profesně a liberálně, přičemž to druhé považoval za důležitější. Několik měsíců poté, co stať vyšla, bylo Charlesi Eliotovi nabídnuto, aby se stal prezidentem Harvardu. Vydržel v tomto postavení čtyři desetiletí – dost, aby přetvořil univerzitu i celou Ameriku.

Eliot provedl na Harvardu tolik transformačních změn, že není možné je vyjmenovávat – a v podstatě tím položil základy moderní americké univerzity. Jedna z jeho reforem, možná ta nejdůležitější, alespoň pokud šlo o studenty před promocí, bylo prosazení kurikula založeného na „spontánní rozmanitosti výběru". Jinými slovy, v rámci jeho nového systému měli studenti jen několik povinných kurzů a množství volitelných. Do té doby bylo kurikulum na amerických univerzitách stanoveno z větší části pevně. Studenti se zapisovali do kurzů a studovali předměty v předem určeném pořadí, a tak postupovali rok za rokem. Učitelský sbor věřil, řečeno s yaleskou zprávou, že může vybírat „nábytek", jímž má být mysl studentů vybavena.

S tím Eliot zásadně nesouhlasil. Pravděpodobně byl ovlivněn svým protestantstvím a jednotlivce považoval za nejlepšího hybatele vlastního osudu. Avšak možná nejpodstatnější ze všeho bylo, že v sobě nesl ducha Ralpha

Walda Emersona s jeho typicky americkými idejemi, v těch dobách velice vlivnými. Podle Emersona je úkolem každého člověka objevit svůj vlastní hlas a vyjádřit ho. „Věřte v sebe sama," psal Emerson v „Soběstačnosti". „Tato ocelová struna rozezní každé srdce." Emerson zdůrazňoval autenticitu jako opak napodobování, a reklamní kampaně společnosti Apple jako by kopírovaly jeho chválu samostatného a jedinečného myšlení („Think Different!" – Mysli jinak!).

V projevu roku 1885 přednesl Eliot argumenty na podporu systému volitelné výuky jazykem, který zní radikálně i dnes – a se kterým by spousta současných rodičů asi nesouhlasila. „Když je americkému mladíkovi osmnáct, sotva mu může být užitečná zvenčí vnucovaná povinnost," psal v textu Eliot. „Dobře připravený osmnáctiletý mladý člověk dokáže sám sobě zvolit – tedy ne nikomu ze svých vrstevníků nebo nějakému fiktivnímu univerzálnímu mládenci, jen sám sobě – lepší studijní program, než mu může vybrat jakýkoli učitelský sbor či sebemoudřejší člověk, jenž nezná jeho osobnost, jeho předky a jeho dosavadní život." Eliot byl přesvědčen, že americké liberální vzdělávání by mělo umožňovat volit si vlastní způsob studia, tím povzbuzovat představivost a pochopení své jedinečnosti. Mnozí mu oponovali, že některé předměty nestojí za to, aby byly vyučovány. Řešení však podle Eliota spočívalo v tom, že učitelé nabídnou studentům vlastní volbu a studenti se rozhodnou, co se jim líbí.

Eliotovy názory rozhodně nesdíleli mnozí vlivní pedagogové té doby, zejména ne prezident princetonské univerzity James McCosh. (Přesněji řečeno, projev, z něhož jsem citoval, pronesl Eliot v rámci veřejné debaty na toto téma právě s McCoshem v New Yorku.) Skotský duchovní a filozof McCosh soudil, že univerzity by měly studentům poskytovat přesně daný rámec výuky a hierarchii předmětů – a pokud tak nečiní, selhávají ve své roli ochránců a průvodců. Zejména náboženství by nemělo být chápáno jako obyčejný předmět, který by si student mohl jednoduše a jen na základě nějakých vrtochů buď zapsat, nebo jej vynechat. Eliotovy myšlenky však s americkou kulturou a jejím důrazem na individualismus a svobodu volby ladily víc. Během času začal systém volitelných předmětů v americkém vysokém školství převažovat, byť samozřejmě zůstávaly významné výjimky.

Na počátku dvacátého století začalo mezi některými občany, pedagogy a veřejnými činiteli narůstat znepokojení, zda vzdouvající se přistěhovalecká vlna nepovede k tomu, že Spojené státy začnou ztrácet svůj charakter.